

Оригинални научни рад

Мирјана Д. БАРАЋ*
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКИ И СИМБОЛИЧКИ ОСВРТ НА МЕМОРИЈАЛНО- СПОМЕНИЧКО НАСЛЕЂЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У ДЕЛИМА СВЕТОМИРА АРСИЋА БАСАРЕ

Айсџиракџи: Предмет рада представља просторно, урбанистичко-архитектонско и симболичко тумачење споменика НОБ-а на Косову и Метохији, аутора Светомира Арсића Басаре. За анализу су изабрани Споменик народним херојима Борису Вукмировићу и Рамизу Садику и Споменик шарпланинском партизанском одреду. Циљ рада је да се, кроз тумачење принципа просторне перцепције споменика, утврде односи између скулптурне форме и човека, али и основне урбанистичко-архитектонске и споменичке релације, карактеристике, поруке и значења.

За потребе овог истраживања су прикупљени подаци о доступној архивској грађи и постојећем стању споменика, спроведен је интервју са Светомиром Арсићем Басаром, аутором споменика, а потом је извршено урбанистичко-архитектонско и симболичко тумачење споменика.

У раду су дати историјски осврт, преглед друштвених прилика и односа, као и ауторских процеса у урбанистичко-архитектонском конципирању решења, стога овај рад може допринети проширавању досадашњег скромног знања о урбанистичко-архитектонским карактеристикама споменика и бољем разумевању њихове меморијалне симболике.

Кључне речи: Косово и Метохија, Светомир Арсић Басара, меморијално-споменичко наслеђе, НОБ, Ландовица, Борис Вукмировић и Рамиз Садику, Брезовица, шарпланински партизански одред, меморијална симболика, просторна перцепција.

УВОД

Време настанка споменика посвећених Народноослободилачкој борби (НОБ), а посебно период између шездесетих и седамдесетих година XX века, било је време експоненцијалног успона споменичког стваралаштва

* Истраживач приправник, докторант, mirjana.barac@arh.bg.ac.rs

на простору Југославије. Током четрдесетих и педесетих година XX века, знатно је била изражена меморијална пракса иницирана од стране народа, која је за последицу имала изградњу једноставних спомен-плоча и спомен-обележја (Gal Kirn и Robert Burghardt 2012). Касније, посебно након друге половине педесетих година XX века, актуелна политика сећања је утицала на финансирање већих пројеката намењених обележавању важних догађаја и мотива из народноослободилачке борбе и интензивније учешће политичких организација и комисија (Gal Kirn и Robert Burghardt 2012). „Шездесете и седамдесете године прошлог века сматрале су се „златним добом“ спомен места и комплекса посвећених жртвама Другог светског рата“ (Prisca и Lajbenšperger 2018: 75, прев. М.Б.). Тадашњи друштвено-политички систем је имао разумевање за изградњу споменика, што је допринело слободи уметничког изражавања, уметности уопште и квалитету самих споменика. Изградња споменика је одражавала и жељу за истицањем „јавног погледа на друштвено признату смрт“ (Елезовић 2020:411). Ипак, распадом Југославије, променом политичког система и касније небригом друштва, многи споменици НОБ-а су запуштени, налазе се у лошем стању или су порушени. „Током грађанских ратова примећен је општи пораст негативног става према социјалистичкој баштини“ (Prisca и Lajbenšperger 2018: 77, прев. М.Б.) и „многи споменици су постали део дисонантног наслеђа“ (Prisca и Lajbenšperger 2018: 77, прев. М.Б.).

Споменици НОБ-а представљају део значајног и богатог културно-историјског наслеђа Косова и Метохије. Њихов значај се не огледа само у меморијално-споменичкој и историјској вредности и сведочењу о догађајима из прошлости, већ и у значајној уметничкој, амбијенталној и архитектонско-урбанистичкој вредности. „Заштита културно-историјског наслеђа на подручју Косова и Метохије представља посебно изазовно питање и проблем. Међуетнички сукоби крајем XX и почетком XXI века, НАТО бомбардовање 1999. г. и Мартовски погром 2004. г. само су неки од догађаја у недавној прошлости који су утицали на стање културне баштине на Косову и Метохији“ (Ristić и др. 2020:2101, прев. М.Б.). Последице наведених догађаја довеле су до промена у демографској структури (Tančić, Elezović 2020), као и до промена у политичком и друштвеном систему. Овакве промене су утицале на реорганизацију институција, али и на њихову надлежност, управљање и доступност архивске грађе.

Предмет овог рада представља урбанистичко-архитектонски и симболички осврт на споменике НОБ-а, који су део меморијалног наслеђа Косова и Метохије. У раду су анализирани Споменик народним херојима Борису Вукмировићу и Рамизу Садику у Ландовици (у даљем тексту: Споменик у Ландовици) и Споменик шарпланинском партизанском одреду на Брезовици (у даљем тексту: Споменик на Брезовици), аутора Светомира Арсића Басаре.

Истраживањем архивске грађе утврђено је да надлежне институције које су деловале на подручју Косова и Метохије, а које су касније измењене у Лепосавић, Ниш и Београд, као и Покрајински завод за заштиту споменика културе Приштина Лепосавић, не располажу архивском грађом наведених споменика. Осим макете и фотодокументације из Музеја Југославије и Архива Југославије, које сведоче о посети Јосипа Броза Тита и полагању венаца, друга архивска грађа за Споменик на Брезовици није пронађена. Део архивске грађе Споменика у Ландовици је сачуван у Републичком заводу за заштиту споменика културе у Београду и односи се претежно на фотодокументацију, новинске чланке и документе за упис у регистар споменика културе. Осим истраживања архивске грађе, за потребе овог рада, подаци о споменицима су прикупљени и кроз спроведен интервју са вајаром Светомиром Арсићем Басаром, аутором ових споменика.

Према Аџемовић-Анђелковић, „тумачењем симболике архитектонског израза, кроз анализу функционалне и просторне поставке дела, и употребљених елемената форме и материјализације, можемо да разумемо поруке или значења неког дела меморијалне архитектуре и утисак о архитектонском простору који аутор жели да пренесе на посматрача“ (2017:164).

Циљ рада је да се, тумачењем наведених карактеристика, кроз човекову перцепцију споменика, утврде основне урбанистичко-архитектонске и симболичке релације, карактеристике, поруке и значења самих споменика. Имајући у виду чињеницу да је мало сачуваних података и докумената о наведеним споменицима, као и да је Споменик у Ландовици потпуно порушен, те се истраживања не могу извршити *in situ*, допринос овог рада се огледа у проширивању досадашњег скромног знања о споменицима и бољем разумевању њихове меморијалне симболике.

О СПОМЕНИЦИМА, МОТИВИМА И РАЗВОЈУ ИДЕЈЕ О ИЗГРАДЊИ

Споменик у Ландовици (N 42°15'17.5", E 20°40'55.0") је подигнут 30. новембра 1963. г. у месту Ландовица, удаљеном од Призрена око 10 km (Јокић 1986). Дело је вајара Светомира Арсића Басаре, архитекте Миодрага Пецића и сликара Хилмије Ђатовића (Јокић 1986). Потпуно је срушен након међуетничких сукоба на Косову и Метохији, који су се догодили крајем XX века. Споменик симболизује две трагично настрадале личности¹,

1 Борислав (Борис, Бора) Вукмировић је рођен у Берцигову у Бугарској 1. августа 1912. г. Постао је члан Савеза комунистичке омладине Југославије 1932. г., а 1933. г. члан Комунистичке партије Југославије. Револуционарни рад Боре Вукмировића, како у

Бориса Вукмировића и Рамиза Садика, који су имали значајан утицај на развијање народноослободилачке борбе на Косову и Метохији.²

Решењем Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Приштини (бр. 931 од 15.12.1967.) и Решењем Завода за урбанизам и заштиту споменика културе и природе општине Призрен (бр. 621 од 28.5.1968.) Споменик у Ландовици, са спомен-парком на кат. парц. 66, бр. п. л. 1007, КО Ландовица, у укупној површини од 440 m², проглашен је за споменик културе. Споменик је уписан у регистар споменика културе СО Призрен, који је водио Завод за урбанизам и заштиту споменика културе и природе у Призрену (РЗЗСК, Пријава за упис у регистар споменика културе).

Према сачуваном Извештају стручне комисије³, место погибије народних хероја Бориса Вукмировића и Рамиза Садика је првобитно обележено спомеником, који је постављен 1949. г. од стране Обласног комитета КПЈ. Споменик је постављен на узвишици, савладаној са девет степеника, на пространом бетонском платоу димензија 10 x 8 m, оивиченим украсним, бело окреченим, стубовима, повезаним масивним гвозденим ланцима. Димензија споменика на ком је постављена спомен-плоча је била 2,3 x 2,7 x 0,6 m, а димензија спомен-плоче 0,83 x 1,3 m.

Извештај стручне комисије садржи препис текста који је урезан на белој мермерној плочи, постављеној на западној страни споменика:

„Високо држећи заставу Комунистичке партије Југославије у борби против окупатора и домаћих издајника за национално и социјално ослобођење, за братство и јединство наших народа, овде су априла 1943. године положили своје животе народни хероји Борис Вукмировић секретар и Рамиз Садику члан ОК КПЈ за Косово и Метохију.“

периоду пре рата тако и током народноослободилачке борбе, везује се у великој мери за Рамиза Садика (Јокић 1986).

Рамиз Садику је рођен у Пећи, 1915. г. Интересујући се за научне и политичке теме, започео је студије на Правном факултету у Београду. Постао је члан Савеза комунистичке омладине Југославије 1933. г., а 1936. г. члан Комунистичке партије Југославије (Јокић 1986).

- 2 „Боро и Рамиз [...] су део историје револуционарної покретта у Покрајини. [...] іоросійськи револуції, најживіи и највећи іример браїстїва и једінстїва [...]. Оно шїио нарочїтїю одушевљава јесїе чињеница да су они іосїтали символ наше омладине и неразрушївої једїнстїва њених редова.“ (РЗЗСК, Једїнстїво, бр. 17 од 14. априла 1969.)
- 3 Главни одбор Савеза бораца народноослободилачког рата Србије оформио је стручну комисију за оцену споменика из 1949. г., коју су чинили: Бранко Шотра, професор Академије за примењену уметност, Пиво Караматијевић, академски сликар, Стеван Боднаров, академски вајар, Владета Петрић, академски вајар, Гојко Лађевић, професор историје на раду у Историјском архиву ЦК СКС и Олга Чворић, историчар уметности на раду у Историјском архиву ЦК СКС (РЗЗСК, Извештај стручне комисије).

Сл. 1 Изглед првобитног споменика (спомен-плоче) из 1949. г.
(извор: РЗЗСК, фотодокументација)

Према мишљењу стручне комисије, изузетно важно историјско место, као што је место стрељања Бориса Вукмировића и Рамиза Садика, није најприкладније решено постављањем спомен-плоче. Из тог разлога је требало пронаћи решење „које ће генерацијама ѿговорићи о догађају који се [...] одијрао“ јер су на том месту „йала два велика народна борца – два велика револуционара“ (РЗЗСК, Извештај стручне комисије). Имајући у виду историјски контекст и значај места, тадашњи Покрајински одбор борачких организација, кроз свој програм, предвидео је да се подигне прикладније спомен-обележје.

Споменик на Брезовици (N 42°13'12.3", E 20°59'50.0") се налази на Шар-планини, у Брезовици, удаљеној од Приштине око 67 km (Јокић 1986). Дело је вајара Светомира Арсића Басаре и архитекте Миодрага Пецића. Откривен је 07. јула 1964. г. (Поповић 1981). Споменик је очуван, али запуштен. Општијег је карактера, не представља конкретне личности, већ симболизује улогу и значај Шар-планине, која је служила као склониште шарпланинског војног одреда⁴ и која одражава садржај учешћа народа у народноослободилачкој борби.

Дефинисање најприкладнијег решења је, како у случају Споменика на Брезовици тако и у случају Споменика у Ландовици, спроведено кроз расписан конкурс интерног карактера. Прве награде нису додељене. Додељене су друге награде ауторима Светомиру Арсићу Басари, Миодрагу Пецићу и Хилмији Ђатовићу за Споменик у Ландовици и ауторима Светомиру Арсићу Басари и Миодрагу Пецићу за Споменик на Брезовици. Предметна решења окарактерисана су као најбоља и усвојена су за реализацију (Арсић).

Према информацијама добијеним из личног интервјуа са Светомиром Арсићем Басаром, представници Покрајинског одбора борачких организација,

4 Шарпланински партизански одред је формиран у новембру 1942. г. и обнављан је неколико пута, у марту и новембру 1943. г. и августу 1944. г. Одред је дејствовао на подручју Шар-планине, Малесије, Скопске Црне Горе и Македоније (Поповић 1981). Услед различитих притисака непријатељских снага (Поповић 1981), јаким зима и потера бугарске полиције, део шарпланинског партизанског одреда је расформиран, а део одреда је прешао на подручје Урошевца (Јокић 1986).

уз помоћ Обласног комитета, разговарали су са ауторима споменика о локацији на којој би требало да се изграде споменици. Имајући у виду да су споменици НОБ-а најчешће симболизовали значајна историјска места партизанске борбе, тадашња пракса измештања споменика НОБ-а ван насеља и градова и њихових најрепрезентативнијих отворених простора била је актуелна и заступљена (Gal Kirn и Robert Burghardt 2012).

За изградњу Споменика у Ландовици изабрана је локација уз леву страну пута Призрен – Ђаковица – падина са погледом на Паштрик, Коритник, Бели дрим, Призрен и винограде. Предметна локација је због свог положаја и морфологије била погодна за урбанистичко обликовање простора и дефинисање садржаја, како кроз функционални тако и кроз естетски аспект. Узимајући у обзир значај и улогу Шар-планине за шарпланински партизански одред и његово учешће у народнослободилачкој борби, као и поруку коју је будући споменик требало да пренесе, за Споменик на Брезовици је изабрана локација у отвореној природи, на падинама Шар-планине, између насеља Брезовица и Штрпце.

АУТОРСКА РАЗМАТРАЊА МОГУЋИХ РЕШЕЊА СПОМЕНИКА

Коначном решењу Споменика у Ландовици је претходило истраживање најадекватнијег обликовног решења споменика. Према информацијама добијеним из личног интервјуа са Светомиром Арсићем Басаром, првобитно обликовно решење споменика је било у виду реалистичке форме, којом би Борис и Рамиз били представљени као две фигуре у загрљају. Превише реалистички и у одређеној мери патетични приказ таквог решења, који нема симболичну снагу споменика, био је главни мотив да се одустане од овог решења. Друга идеја је обухватала апстрактну форму споменика са два обелиска, постављена један поред другог. Ипак, такво решење би било тешко разумљиво и прихватљиво (Арсић). Треће и усвојено решење модерније форме је асоцијативно, али крајње стилизовано и сведено. Решење споменика чине два елемента која подсећају на људске фигуре које се сливају једна у другу.

Светомир Арсић Басара у спроведеном интервјуу наводи да је поступак доласка до коначног решења споменика на Брезовици, за разлику од разматрања могућих решења споменика у Ландовици, био другачији. Басари су као инспирација послужиле две симетрично овалне ћерамиде, које су се у то време налазиле у дворишту његовог атељеа. Басарина полазна идеја се односила на стварање динамичне форме и избегавање уравнотежености, која би на одређени начин умањила однос игре. Како би реализовао полазну идеју,

Басара је вршио покушаје да добије асиметричне односе кроз обликовање ћерамида тако да једна буде већа, друга мања, да у горњем делу буду шире, а у доњем уже. Обликовањем ћерамида и њиховим довођењем у складне међу-односе, формирао је простор заштићен скоро са свих страна.

ПРОСТОРНА АНАЛИЗА СПОМЕНИКА У ЛАНДОВИЦИ

Просторне, физичке и морфолошке карактеристике локације су имале важан утицај на урбанистичко обликовање простора спомен-парка у Ландовици, као и на његову функционалну поставку. Специфичност урбанистичке поставке спомен-парка се огледа у пружању адекватног одговора и јасне симболичке поруке кроз савладавање мање дистанце између приступне тачке и свих садржаја спомен-парка. Простор спомен-парка је подељен на два платоа. Други, горњи плато садржи све композиционе елементе спомен-парка, док је на доњем, приступном платоу, предвиђен паркинг простор. Због мање просторне удаљености између два платоа, посматрач не доживљава Споменик кроз визуру и дистанцу, већ га у целисти јасно сагледава са приступног платоа. Даљим приближавањем, посматрач сагледава детаље.

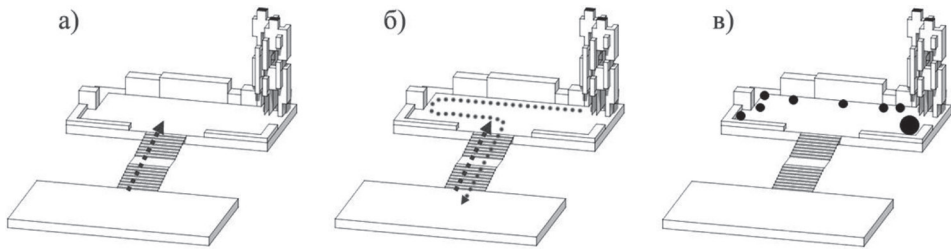

Сл. 2 Изглед Споменика у Ландовици (извор: РЗЗСК, фотодокументација)

Горњем платоу се приступа преко широког, централно постављеног, степеништа. Имајући у виду мању дистанцу коју корисник савладава, али и ограничен простор горњег платоа, елементи спомен-парка су у композиционом смислу постављени тако да формирају простор микроцелина и дефинишу ходолошке просторе. Складним односом вертикалних и хоризонталних елемената, и формирањем микроцелина и парцијалних амбијената, посматрач се упућује да истражује простор и садржаје у оквиру спомен-парка. Оваквом просторном композицијом елемената, утиче се на перцепцију посматрача који спомен-парк доживљава пространијим.

Споменик није постављен фронтално у односу на централно степениште, већ је смакнут десно од централног степеништа и представља задњи

композициони елемент у формираном низу. Имајући у виду његове обликовне карактеристике, позицијом Споменика се прекида континуитет хоризонталних композиционих елемената. Простор на одређен начин расте ка највишој тачки тј. Споменику и опада од Споменика. Доминантност и значај Споменика додатно су наглашени оваквом просторном организацијом елемената.

Сл. 3 Утицај композиционих елемената на кретање и просторну перцепцију посматрача кроз тумачење: (а) централног приступа, (б) истраживање садржаја и (в) формирање ходолошких простора и микроцелина (аутор: Мирјана Бараћ)

Велики значај у композиционом смислу, поред Споменика, има и мозаик. Споменик представља доминантну вертикалу, а мозаик изражава хоризонталност, чиме се формира композиција са извесном динамиком и хармоничношћу. Иако мозаик не илуструје страдање Бориса Вукмировића и Рамиза Садика на директан начин, на мозаику су приказани мотиви из народноослободилачке борбе. Лица на мозаику су општег карактера и односе се на лица бораца. Мозаиком су на реалистичан начин приказани симболи братства и јединства – личности и националности које су се заједнички бориле у народноослободилачкој борби за нови друштвени поредак у ком би могли слободно да живе.

Сл. 4 Мозаик Споменика у Ландовици (извор: РЗСК, фотодокументација)

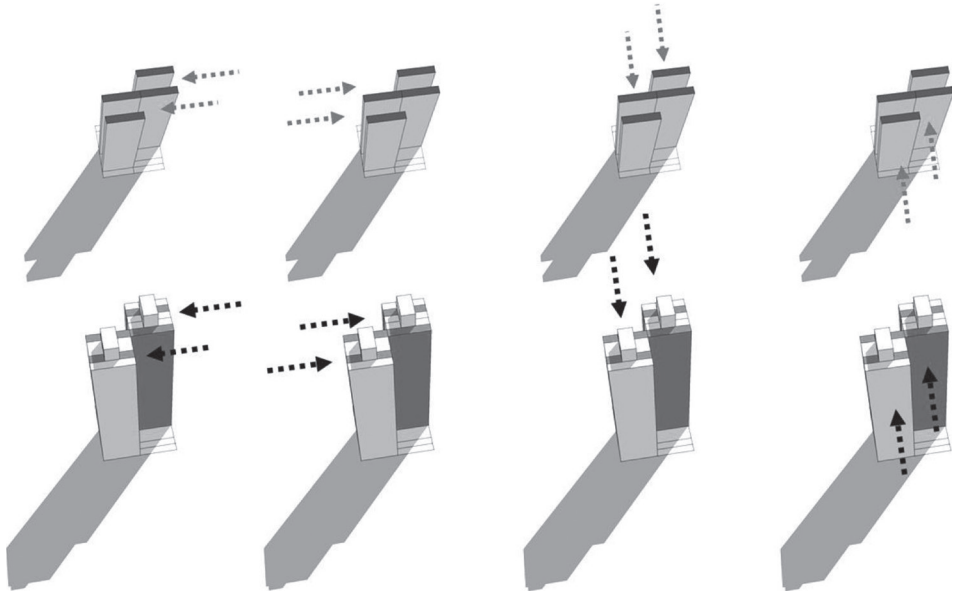

Споменик чине два вертикална елемента у одређеном одступању, постављена дијагонално један од другог. Оба елемента су обликована тако да подсећају на људске фигуре сведене на строге геометријске облике. Хармонични распоред и ритам маса, које асоцирају на покретне делове тела, чини да наведени елементи Споменика делују убедљиво.

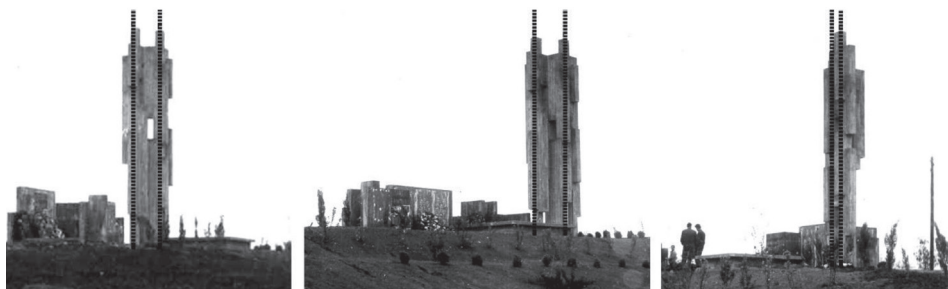

Сл. 5 Обликовање форме споменика – свођење вертикалних елемената на строге геометријске облике који подсећају на људске фигуре (аутор: Мирјана Бараћ)

Иако су у основи тј. њиховој хоризонталној пројекцији, два основна вертикална елемента постављена дијагонално, њихови вертикални односи су паралелни. Овакви просторни односи успостављени су како се наведена два елемента, приликом посматрања, не би спајала у једну фигуру (Арсић). Сагледавањем Споменика из различитих углова, читају се две фигуре и на тај начин не долази до потирања било које од две личности које и сам Споменик симболизује.

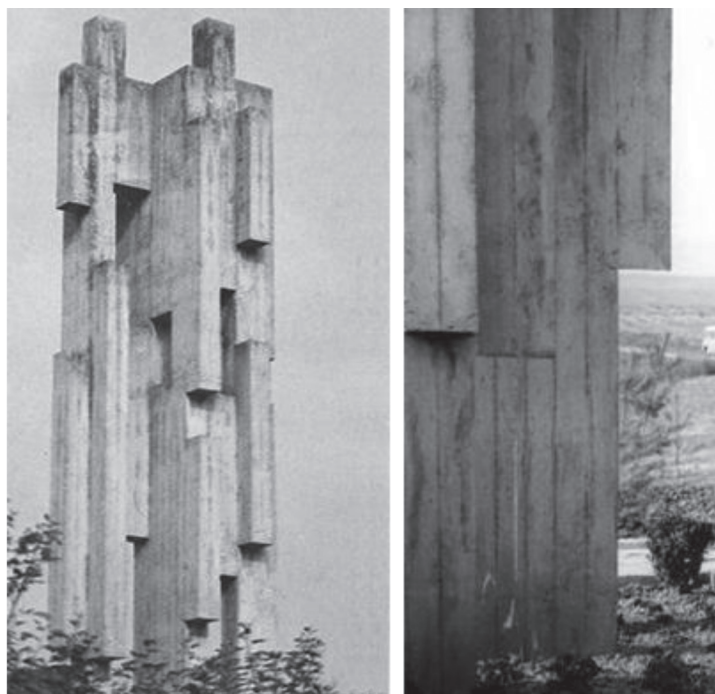

Сл. 6 Утицај хоризонталног смицања елемената на вертикалне односе споменика – анализа сагледавања споменика из различитих углова (аутор: Мирјана Бараћ)

Сл. 7 Анализа паралелних вертикалних односа споменика (аутор: Мирјана Бараћ)

Материјал од ког је изграђен Споменик је натур-бетон. Избор материјала има значајну улогу у уметничком изразу. Према Басари, уметничко изражавање кроз материјал представља тежњу ка савршености превођењем материјала у уметничко изражајно средство, уместо у обичну масу, чиме уметник преноси свој став и поруку посматрачу (Елезовић 2009). Поред тога, начин постављања оплате, која након уклањања оставља траг, може допринети већој експресивности површине. За разлику од Споменика на Брезовици, код ког оплата истиче заобљеност форме споменика, код Споменика у Ландовици, трагови спојева оплате, отиснути на бетонским елементима, истичу доминантну вертикалност споменика.

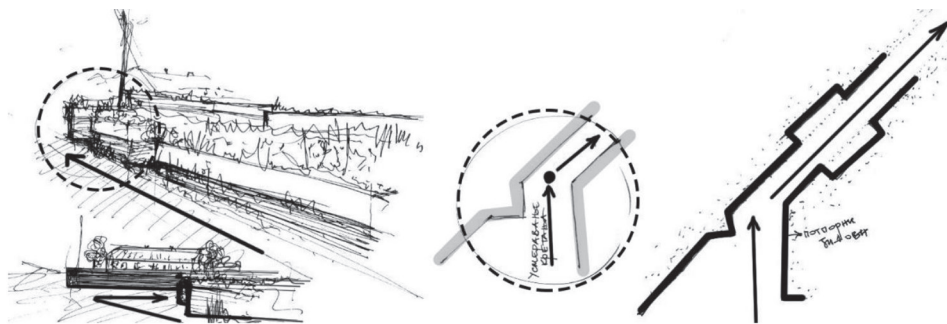

Сл. 8 Детаљи материјализације Споменика у Ландовици
(извор: Јокић 1986:356)

ПРОСТОРНА АНАЛИЗА СПОМЕНИКА НА БРЕЗОВИЦИ

Поред споменика, првобитно планирани садржаји у оквиру спомен-парка на Брезовици су били чесма и паркинг простор (Арсид). Накнадно су изграђени потпорни зидови који су одвајали паркинг простор од зелених површина. Сагледавајући разлике између постојећег стања и архивског стања, приметни су накнадни радови на партерном уређењу, који се огледају у материјализацији стаза, зидова, али и елемената партерног уређења. Подаци о наручиоцу и извођачу радова на санацији елемената спомен-парка нису пронађени.

Приступ комплексу, у оквиру ког се налази Споменик на Брезовици, формирају масивни потпорни зидови. Анализом хоризонталне и вертикалне пројекције потпорних зидова, уочава се извесна динамика – разлика у висини зидова, смицање, повлачење, враћање на исту осу и формирање обостраног проширења. Ипак, складни односи хоризонталне и вертикалне динамичности зидова јасно наглашавају улаз и смер кретања посматрача.

Сл. 9 Утицај потпорних зидова на усмеравање и кретање посматрача (аутор: Мирјана Бараћ)

Посматрач са приступног платоа сагледава силуету Споменика, који је позициониран дијагонално од приступне тачке. Удаљеност између приступног платоа и Споменика доприноси томе да посматрач сагледава Споменик кроз визуру и дистанцу. Дистанца, коју је неопходно савладати, омогућава посматрачу да размисли и о садржају и о форми Споменика. Приближавањем, Споменик пред посматрачем све више расте, рађа се и обликује.

Док прилази Споменику централном стазом, посматрач све време има Споменик у жижи ока. Правoliniјско кретање посматрача се прекида увођењем елипсоидног платоа у систем комуникација. Ширина стазе се, симетрично у односу на осу стазе, на појединим местима знатно сужава. На овај начин се ствара својеврсна драматичност, кретање посматрача се у одређеној мери отежава, ширина стазе групише или дели посетиоце омогућавајући пролаз више људи или само појединца.

Сл. 10 Систем комуникација (извор ортофото приказа (лево): Google maps, аутор скице (десно): Мирјана Бараћ)

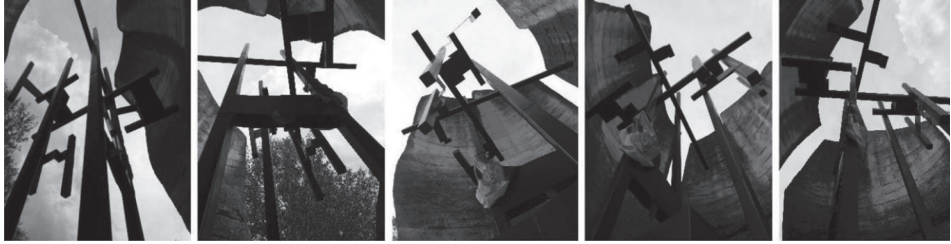
Перципирање самог Споменика варира у зависности од кретања, положаја и удаљености посматрача. Са најудаљеније тачке Споменик оставља утисак монолитне структуре променљиве висине. Приближавањем Споменику, посматрач уочава процеп између два бетонска елемента и челичну конструкцију коју чине три вертикале спојене хоризонталним елементима. Комбинација непарног броја елемената доприноси томе да посматрач, у зависности од положаја, сагледава увек другачију слику Споменика. Збир свих различитих слика формира поруку, смисао, симболику и значење Споменика.

Сл. 11 Макета Споменика на Брезовици (фото Мирјана Бараћ)

Сагледан са примарне стазе, Споменик одаје утисак борбености и револуције, јер се бетонски елементи отварају ка посетиоцу, као и челична конструкција. Уколико посматрач приступи простору између челичних вертикалних елемената и погледа нагоре, пред њим се указују оштре линије хоризонталних челичних елемената. Челични елементи Споменика представљају револуционарни садржај, који нема детаље, али има симболику. Укрштени углови су сукоби доброг и зла, садржај апстрактне форме који не говори

дескриптивно и не описује конкретно, али говори о нечему што се на том простору догађало и што је требало штитити и чувати (Арсић). Избор непарног броја челичних елемената значајно доприноси асиметрији Споменика.

Сл. 12 Челична конструкција Споменика на Брезовици (фото Драган Николчевић)

Када посматрач Споменик сагледа са супротне стране, доминантни елементи су благе заобљене бетонске структуре, које својим обликом указују на заштитну улогу. Процеп између бетонских елемената сугерише посетиоцу да простор, који својом позицијом дефинишу бетонски елементи, није празан и да унутар тог простора постоји елемент који се штити, а то је челична конструкција. Уколико је челична конструкција симбол револуције и борбе, а бетонски елемент симбол заштите, поруку коју би Споменик требало да пренесе на посматрача је могуће третирати двојачко. Споменик има улогу чувара револуције, али и улогу истицања моћи, борбености и стамености.

Сл. 13 Изглед и материјализација Споменика на Брезовици (фото Драган Николчевић)

Материјали од којих је направљен Споменик су натур-бетон и челик. Употреба ових материјала има значајну улогу у перцепцији споменика. Бетонски елементи су необрађени, са видљивим спојевима оплате – линијама које упућују посматрача ка унутрашњости споменика, али и дефинишу заобљеност бетонских елемената. Насупрот томе, црна челична конструкција је хладна и оштрих линија и као таква има једнаку улогу и значај у перцепцији споменика и преношењу поруке на посматрача, као и заобљени бетонски елементи.

ЗАКЉУЧАК

Споменик у Ландовици и Споменик на Брезовици представљају значајно културно-историјско наслеђе Косова и Метохије, споменике који су по својој функцији и форми равноправни осталим споменицима НОБ-а изграђеним у другим деловима Југославије током шездесетих и седамдесетих година XX века. Споменици су у одређеној мери скромни у погледу материјала, али су у погледу форми и садржаја изузетно значајни и вредни.

Симболика споменика је у раду тумачена кроз сагледавање односа између скулптурне форме и човека тј. посматрача. Препознате су везе између функционалне и просторне поставке споменика, њихових форми и материјализација, са значењем које имају и намерама аутора да посматрачу пренесу поруку и симболику споменика кроз доживљај тј. просторну перцепцију споменика.

Једна од основних просторно-функционалних разлика Споменика у Ландовици и Споменика на Брезовици јесте разлика у дистанци коју посматрач савладава од приступне тачке до самог споменика. Уједно, дистанца је и важна одредница урбанистичко-архитектонских решења споменика.

Иако су споменици у Ландовици и Брезовици радови истих аутора, приметне су разлике у архитектонском изразу, који је уско повезан са поводом за изградњу споменика и поруком коју су аутори желели да пренесу на посматрача. Разлике у поводима за изградњу споменика су битно утицале и на њихово обликовање. Споменик у Ландовици симболизује две трагично страдале личности, народне хероје Бориса Вукмировића и Рамиза Садика. Монолитношћу и јединственом снагом израза, али и асоцијативношћу и хармоничним распоредом и ритмом маса, Споменик у Ландовици представља симбол борбе и остварења комунистичких идеала. Споменик на Брезовици, симболизује Шар-планину, која је била склониште шарпланинског партизанског одреда. Асиметричним и складним односима непарног броја елемената и односом заобљених бетонских и оштрих челичних елемената, Споменик на Брезовици одражава заштиту и револуционарност, али и заштиту револуционарности у исто време.

ИЗВОРИ

- Арсић: Светомир Арсић Басара. Лични интервју. 28. август 2019. (РЗЗСК, Пријава за упис у регистар споменика културе): Републички завод за заштиту споменика културе (РЗЗСК), Документација о споменицима културе на Косову и Метохији, Споменик са спомен парком Борису Вукмировићу и Рамизу Садику, Пријава за упис у регистар споменика културе.
- (РЗЗСК, Извештај стручне комисије): Републички завод за заштиту споменика културе (РЗЗСК), Документација о споменицима културе на Косову и Метохији, Споменик са спомен парком Борису Вукмировићу и Рамизу Садику, Извештај стручне комисије.
- (РЗЗСК, *Јединство*, бр. 17 од 14. априла 1969.): Републички завод за заштиту споменика културе (РЗЗСК), Документација о споменицима културе на Косову и Метохији, Споменик са спомен парком Борису Вукмировићу и Рамизу Садику, „Боро и Рамиз“. *Јединство*, бр. 17 од 14. априла 1969.
- Интернет извор: Google maps (<https://www.google.com/maps>)

ЛИТЕРАТУРА

- Аџемовић-Анђелковић 2017: Дијана Аџемовић-Анђелковић. „Симболика архитектонског израза у меморијалној архитектури у Србији“. Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Архитектонски факултет.
- Елезовић 2020: Звездана Елезовић. „Јавни споменик као конституент културног идентитета Срба на Косову и Метохији“. Баштина (52), 409–415.
- Елезовић 2009: Звездана Елезовић. „Скулптуром против (не)милосрдног анђела“. Баштина (26), 351–360.
- Jokić 1986: Gojko Jokić. Jugoslavija - Spomenici Revolucije: Turistički Vodič. Beograd: Turistička štampa.
- Kirn, Burghardt 2012: Gal Kirn, Robert Burghardt. „Jugoslovenski partizanski spomenici: Između revolucionarne politike i apstraktnog modernizma“. Pregled postjugoslovenskih istraživanja, 2012, 2(1): 7-20.
- Prica, Lajbenšperger 2018: Vladana Putnik Prica, Nenad Lajbenšperger. “On the Wings of Modernity: WWII Memorials in Yugoslavia.” *Docomomo Journal*, 2018, 59, 74–78.
- Појовић 1981: Разуменка Појовић Зума. *Сјоменици Народноослободилачке борбе и револуције СР Србије 1941—1945*. Београд: Експорт Прес.
- Ristić и сар. 2020: Dušan Ristić, Danijela Vukočić, Milena Nikolić, Sanja Božović, Mirosljub Milinčić. „Tourism value assessment model of ‘UNESCO-listed’ monasteries: Kosovo and Metohija“. *Current Issues in Tourism*, 2020, 23(17): 2098-2102
- Tančić, Elezović 2020: Dragan Tančić, Dalibor Elezović. „Political processes in Kosovo and Metohija in a comparative-historical perspective“. *Baština* (50), 109–120.

Mirjana D. BARAĆ

URBAN-ARCHITECTURAL AND SYMBOLIC REVIEW OF THE
MEMORIAL-MONUMENTAL HERITAGE OF KOSOVO AND METOHİJA
IN THE WORKS OF SVETOMIR ARSIĆ BASARA

SUMMARY

Abstract: The subject of the paper is a spatial, urban-architectural, and symbolic interpretation of the monuments of the National Liberation War in Kosovo and Metohija, by Svetomir Arsić Basara. The Monument to People's Heroes Boris Vukmirović and Ramiz Sadiku and the Monument to the Šar Mountains Partisan Detachment were chosen for the analysis. The aim of this paper is to determine the relations between the sculptural form and man, but also the basic urban-architectural and monumental relations, characteristics, messages, and meanings, through the interpretation of the principles of spatial perception of the monuments.

For the purposes of this research, data on the available archival material and the existing condition of the monuments were collected, an interview was conducted with the author of the monuments, Svetomir Arsić Basara, and then an urban-architectural and symbolic interpretation of the monuments was given.

The paper provides a historical overview, an overview of social circumstances and relations, as well as authorial processes in urban-architectural designing solutions, therefore, this paper can contribute to the expansion of the current modest knowledge about the urban-architectural characteristics of the monuments, and a better understanding of their memorial symbolism.

Keywords: Kosovo and Metohija, Svetomir Arsić Basara, memorial-monumental heritage, National Liberation War, Landovica, Boris Vukmirović and Ramiz Sadiku, Brezovica, Šar Mountains Partisan Detachment, memorial symbolism, spatial perception.